

DƏRƏLƏYƏZ MAHALININ TOPONİM MƏNZƏRƏSİ

Mehriban Akif qızı Mahmudova

ADPU

mahmudova.mehriban@list.ru

Xülasə

Toponimlər canlı sənədlərdir. Toponimlər kəndin tarixinin öyrənilməsində əvəzsiz mənbədir. Toponimlər vasitəsilə xalqın quruluşunu, tarixini, soy-kökünü elmi cəhətdən öyrənmək mümkündür.

Hər bir ölkə, kənd xalqın verdiyi adla tanınır və tarixdə bu adla yaşayır. Zamanın sınağından çıxmış toponimlər xalqın tarixinin ən xırda izlərini belə qoruyub saxlayaraq dilin ən qədim təbəqələrini gələcək nəsllə çatdırır.

Oğuzların qədim yurdu olan bugünkü Ermənistan Azərbaycanın tarixi torpağıdır. Bu torpaqlar yavaş-yavaş Azərbaycandan alınıb qondarma Ermənistan Respublikası yaradılıb və bu gün xalqımız üçün yad, əlçatmaz və sevilməyən bir yerə çevrilib. O vaxtdan ermənilər bizim yer adlarımızı dəyişərək erməni mənşəli adlarla əvəz ediblər.

Məhz bunun nəticəsidir ki, tarixən, yəni 1991-ci ilə kimi ərazinin toponimlərindən 90 faizdən çoxunu türk mənşəli sözlər təşkil edirdi. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1994-cü ilə kimi Qərbi

Azərbaycan ərazisində olan türk mənşəli oykonimlərin, oronimlərin və hidronimlərin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilib. Bu məqalədə də Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında toponimlər tarixi-lingvistik baxımdan tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Oğuz yurdu, toponim, oykonim, Dərələyəz mahalı, deportasiya.

TOPONYM LANDSCAPE OF DERALEYAZ DISTRICT

Summary

Toponyms are living documents. Toponyms are an irreplaceable source in the study of the history of the village. Through toponyms, it is possible to scientifically study the organization, history and ancestry of the people.

Each country, village is known by the name given by the people and lives in history with this name. The toponyms that have stood the test of time, preserving even the smallest traces of the history of the people, protect the oldest layers of the language and pass them on to the next generation.

Today's Armenia, the ancient home of Oghuz, is the historical land of Azerbaijan. These lands were gradually taken away from Azerbaijan and the so-called Armenian Republic was created, and today it has become a foreign, inaccessible and unpopular place for our people. Since then, Armenians have changed our place names and replaced them with names of Armenian origin. In this article, the toponyms in Dərələyəz district of Western Azerbaijan were studied from a historical-linguistic point of view.

Key words: Oguz homeland, toponym, oikonym, Dərələyəz district, deportation.

Giriş

Məlum olduğu kimi, indi Ermənistan adlanan ərazi Azərbaycanın tarixi torpaqları olmaqla yanaşı, Azərbaycan türklərinin tarixi etnik torpaqları olmuşdur. Ermənilər bu əraziyə kütləvi surətdə 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra köçürülmüş, ruslara arxalanaraq ərazinin köklü sakinləri olan Azərbaycan türklərini sıxışdırmağa, tarixi etnik vətənlərindən deportasiya etməyə başlamışlar. Azərbaycanlılar ta qədimdən XX əsrin 80-cı illərinin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinə qədər indiki Ermənistan ərazisində yaşamışlar. Bu torpaq Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdlarıdır. Onlar zaman-zaman erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiyaya olunmuşlar.

Belə deportasiyalar zaman-zaman davam etmiş və ən nəhayət 1988-1991-ci illərdə isə Rusiyanın köməyi ilə Ermənistan dövləti tərəfindən indiki Ermənistan ərazisindən 250 mindən artıq azərbaycanlı deportasiya olunmuşdur. Ümumiyyətlə, XX əsrdə iki milyon azərbaycanlı indiki Ermənistandan - Qərbi Azərbaycandan - tarixi-etnik torpaqlarından qovulmuşlar.

Bu tarixi faciələrə vaxtında hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir. Yalnız Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev bu tarixi ədalətsizliyə, hüquqi-siyasi qiymət vermiş, bununla bağlı 1997-cı ilin dekabrın 18-də “1948-1953 - cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında”, 1998-cı ilin martın 26-da “Azərbaycanlıların soyqırımı” və 22 avqust 2001-cı ildə “Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında” fərmanlar imzalamışdır. 22 avqust 2001-cı il tarixli fərmanda göstərilir: “Tarixi saxtalaşdırmaq, təhrif etmək və Azərbaycan torpaqlarının tarixi adlarını dəyişdirmək, süni surətdə Ermənistanı monoetnik dövlətə çevirmək siyasətinin tərkib hissəsini təşkil edirdi. 1935-1989 - cu illərdə Ermənistanda hətta yer adlarına qarşı qərəzli siyasət tətbiq edilmiş və minlərlə Azərbaycan toponimi xəritələrdən silinmişdir”

Deməli, həm də indiki Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin öyrənilməsi siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Bu faktları özündə əks etdirən tarixi sənədlər “toxunulmazlıq” qriffi ilə Ermənistanın arxivlərində saxlanılır. Yalnız ən etibarlı mənbə ərazinin toponimləridir ki, tarixi həqiqətlərə işıq salır, aydınlıq gətirir. Axı hər bir xalq, tayfa “yaşayış məntəqələrinə öz ana dillərində adlar verir. Həmin adlarda tarixin izləri öz əksini tapır” (1, səh 501).

İndiki Ermənistan ərazisindəki toponimlərin tədqiqi sistemli şəkildə, XIX əsrdən başlayır. İndiki Ermənistanın türk mənşəli toponimlərinin araşdırılması H.Mirzəyevin tədqiqatlarında xüsusi yer tutur. O, aşiq poeziyasında qorunub saxlanılan Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərini tədqiq edən ilk dilçi alimdir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, H.Mirzəyev 1994-2002-cı illərdə indiki Ermənistanın toponimləri

ilə bağlı ciddi elmi əhəmiyyət kəsb edən 80-dən çox məqalə çap etdirmişdir. İndiki Ermənistanın türk mənşəli toponimləri əsasında “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” (Bakı, 1997) əsərinin “İzahlar və şərhlər” adlı V fəslində bəhs edir (211, s. 174-257). Bu əsərdə müəllif Qədim oğuz yurdu olan Keşişkənd (Yeğeqnadzor), Paşalı (Əzizbəyov, Vayk) rayonlarının toponimlərini araşdırmış, onları etimoloji baxımdan izah etmişdir. Bu baxımdan Təhlə, Qarqar, Gədikvəng, Şadıvəng, Alxanpəyəsi, Xalaclar yurdu, Qoşqar, Ket, Murğuz, Herher, Hors, Çivə, Keşişkənd, Sallı, Dərələyəz və s. toponimlərinin izahı uğurludur və xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Həsən Mirzəyev Dərələyəzdə mənəvi soyqırırma məruz qalan yüzlərlə belə toponimin ermənilər tərəfindən vandalcasına dəyişdirilməsi əməliyyatının mərhələlərini də əsərlərində doğru-düzgün müəyyənləşdirir və göstərir ki, ermənilər 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1991-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə etnosid siyasəti həyata keçirməklə yanaşı, qədim tarixə malik yer-yurd adlarımızı da dəyişdirərək erməniləşdirərək bu gün də həmin əməllərini davam etdirirlər.

Həsən Mirzəyev əsərlərində Dərələyəz ərazisindəki 150-dən artıq kənd adının bəzilərinə etnonimlərdən törəndiyini əsaslı tarixi faktlarla sübuta yetirmiş, xalqımızın soykökünün, etnogenezinin formalaşmasında yaxından iştirak etmiş, alban, hun, qarqar, çakar, çal, sak, peçeneq, oğuz, avşaq, qıpçaq, sirak və s. kimi onlarla qədim türk tayfalarının adlarının Dərələyəz toponimlərində müəyyən izlər buraxdığını, həmin xüsusi adlarla daşılaşb qaldığını dolğun şəkildə və tarixi faktlarla izah edib. Tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirilir ki, son iki əsr çıxmaq şərti ilə Dərələyəz ərazisində bir dənə də olsun erməni mənşəli etnotoponimə rast gəlinmir.

Qərbi Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsinin xüsusi nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Bu toponimlər yerli xalqın - Azərbaycan türklərinin tarixini, türk tayfalarının adını (*quqark, gorus, sak, aynın, qıpçaq, qaraqoyunlu, şirak, peçenek, axta, kəvər və s.*) əks etdirir və tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, ərazinin toponimləri həm də qədim türk sözləri (balıq, yazı, art, bək, kəpəz və s.), Azərbaycan dili ilə bağlı coğrafi terminlər (*dağ, dərə, düz, təpə, tap, taxt, yal, nüvək, ova, gədik və s.*) əsasında formalaşmışdır. Bütün bunlar Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tarixi coğrafiyasının öyrənilməsində xüsusi rol oynayır.

Dərələyəz bölgəsindəki yer-yurd adlarının sintaktik əlamətləri də müxtəlifdir. Bir çox toponimi ifadə edən yer-yurd adının birinci tərəfindəki onomastik vahid bəzən bir neçə sözdən ibarət olur. Daha doğrusu, mürəkkəb söz formasında (*Daşaltı, Güneypəyə, Başgöy və s.*) olsa da, onun ilkin forması müxtəlif ismi birləşmələr formasında təşəkkül tapmış, müəyyən bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. İlk zamanlar belə toponimlər həqiqətən relyefi və ya su mənbəyini əks etdirmişdir: *Sarı yal, Qara su, Qara qaya, İsti su, Ağ dərə* və s. Daha sonra isə həmin obyektlərin yanında yaşayış məskənləri salınaraq toponimin yeni növü oykonim (yaşayış məntəqəsi adı) yaranmışdır. Daha doğrusu, toponim yenidən toponimləşmə prosesi keçirərək əvvəlki mənasını itirmişdir. Yəni daha bulağı, suyu, dağı yox, kənd adını bildirmişdir. *Sarı yal yox, Sarıyal kəndi, Qara bulaq yox, Qarabulaq kəndi, İsti su yox, İstisu kəndi* və s. [2, səh 126]

Azərbaycan dilində aktiv halda işlənən bir çox şəkilçilər Dərələyəz bölgəsinin toponimiyasında oykonimlərdə apelyativ sözlərlə birlikdə əks olunmuşdur. Ümumiyyətlə, həmin şəkilçilər toponimiyaya hazır şəkildə sözlə birlikdə gəlir. Ona görə də toponimik sistemdə toponimlər müəyyən söz və şəkilçidən törəmə hesab olunur. Dərələyəz bölgəsinin kənd adlarında əsasən, aşağıda qeyd olunan şəkilçilər öz əksini tapmışdır.

1. -ca, -cə şəkilçisi ilə: Qozluca, Yengicə, Yellicə və s;
2. -lı, -li, -lu, -lü şəkilçisi ilə: Almalı, Siçanlı, Paşalı, Daylaxlı, Ka Cəvizli, Dədəli və s;
3. -lar, -lər şəkilçisi ilə: Nəbilər, Qaralar, Safolar, Novlar və s;
4. -ıq, -ik, -uq, -ük şəkilçisi ilə: Qovuşuq.

Dərələyəz bölgəsindəki oykonimlərin bir çox türk ellərində paralellən vardır. Məsələn: Dədəli oykoniminin Krım, Bolqarıstan, Türkiyə, İran, Om Asiyada, Ertiş kəndinin Sibirdə çay (İrtiş) adında, Qaraqaya kəndin Azərbaycan, Bolqarıstan və s. yerlərdə olması buna sübutdur (3, səh 128)

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərinin öyrənilməsi hər bir oxucuda Azərbaycan toponimlər sistemi, onların əsas qanunauyğunluqları, prinsipləri, formalaşma

yolları, yaranma səbəbləri, struktur tipləri, semantik növləri, oykonim, oronim və hidronimlər arasındakı əlaqə, xalqımızın etnoqrafiyası, milli təfəkkürü, tarixi coğrafiyası və s. bu kimi problemlərlə bağlı tam elmi təsəvvür formalaşdırır. Eyni zamanda, türk tayfalarının arealı və məskunlaşması, Azərbaycan dilinin qədim leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri haqqında müəyyən elmi və obyektiv nəticələrə gəlməyə kömək edir. Ən əsası isə indiki Ermənistan ərazisindəki toponimlərin tədqiqi aydın şəkildə sübut edir ki, indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan, Azərbaycanın tarixi torpaqları olmaqla yanaşı, Azərbaycan türklərinin tarixi etnik torpaqları, Ata yurduudur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bayramov İ. (2002). Qərbi Azərbaycan toponimlərində türk sözləri. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, -696 s.
2. Ələkbərli Ə. (1994). Qədim türk-oğuz yurdu- Ermənistan. Bakı: Sabah. – 208 s.
2. Mirzəyev H. (2002). Dərələyəz mahalının mikrooykonimləri Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu. Bakı: №1-2 (20-21), səh. 128-129.
3. Mirzəyev H. (2002). Dərələyəz mahalının oronimləri və hidronimləri Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu. Bakı: - №1-2 (20-21), səh. 137-143.
4. Mirzəyev H. (1994). Dərələyəz mahalının toponimləri. Azərbaycan onomastikası problemləri, IV-V, Bakı: s. 6.